

TASNIFLANGAN KREDITLAR VA ZAXIRA AJRATMALARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH: XALQARO VA MILLIY TAJRIBA

**Maqsudov Bunyod
Abdusamat o'g'li**

*PhD, Bank ishi kafedrasi katta o'qituvchisi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti*

Kreditlar bo'yicha zaxira ajratmalari tizimi tijorat bankining moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy prudensial vositalardan biri bo'lib, uning ilmiy asoslangan tarzda tashkil etilishi bank kapitalining kredit yo'qotishlariga nisbatan zarbaga chidamliligini bevosita belgilaydi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2696-son yo'riqnomasiga muvofiq, tijorat banklari aktivlari standart, substandart, qoniqarsiz, shubhali va umidsiz toifalarga tasniflanadi hamda ularning har biri bo'yicha mos ravishda 1, 10, 25, 50 va 100 foizlik zaxira ajratmalari shakllantiriladi [1]. Ushbu tizim, mohiyatan, aktivning joriy holatiga (muddati o'tgan kunlar soni va qarzdorning moliyaviy holatiga) asoslangan bo'lib, kelajakdagi kutilayotgan yo'qotishlarni oldindan bashorat qilish imkoniyati nisbatan cheklangan, ya'ni «backward-looking» (orqaga qaragan) tamoyilga tayanadi.

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining 9-sonli (IFRS 9) «Moliyaviy instrumentlar» standarti esa kutilayotgan kredit yo'qotishlari (Expected Credit Loss, ECL) modeliga asoslanib, zaxiralarni shakllantirishda nafaqat joriy holatni, balki kredit riskining kelajakda o'zgarish ehtimolini, jumladan makroiqtisodiy stsensariylarni ham hisobga olishni talab qiladi, bu esa zaxira tizimini forward-looking (oldinga yo'naltirilgan) tamoyil asosida takomillashtirishning xalqaro yo'nalishi hisoblanadi [2]. IFRS 9 modelida aktivlar uch bosqichga (stage) ajratiladi: birinchi bosqichda 12 oylik kutilayotgan yo'qotishlar, ikkinchi va uchinchi bosqichlarda esa aktivning butun amal qilish muddati davomidagi kutilayotgan yo'qotishlar hisobga olinadi, bu esa milliy besh toifali tasniflash tizimidan tubdan farq qiluvchi, ancha nozik uslubiy yondashuvdir.

Shuningdek, Bazil-III standartiga muvofiq banklar likvidliligini boshqarishga qo'yiladigan ikkita yangi prudensial talab — Likvidlilikni qoplash me'yori (Liquidity Coverage Ratio) va Sof barqaror moliyalashtirish me'yori (Net Stable Funding Ratio) — O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2015-yil 13-avgustdagi 2709-son nizomi orqali milliy bank nazorati tizimiga joriy etilgan [3]. Bu, zaxira siyosati bilan bir qatorda, banklarning likvidlilik va moliyalashtirish barqarorligini ham prudensial nazorat ostiga olishni ta'minlaydi, biroq zaxira tasnifi tizimi bilan likvidlilik normativlari o'rtasidagi uslubiy bog'liqlik hali yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan.

Amaliy tahlil shuni ko'rsatadiki, muddati o'tgan kreditlarning yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan chegaraviy darajasi umume'tirof etilgan holda 3,0 foizni tashkil etadi [4]. Fikrimizcha, ushbu chegaraviy darajani belgilashda sud jarayonidagi kreditlarni ham to'liq hisobga olish, hamda ushbu ko'rsatkich chegaraviy darajadan oshgan taqdirda ortiqcha qismini, ya'ni taxminan 2,0–2,5 foizlik qismini, kredit portfelining tarmoq va tur bo'yicha diversifikatsiyasini ta'minlagan holda o'z vaqtida bankning balansidan chiqarish tartibini institutsional jihatdan mustahkamlash zarur.

Amaliy natijalar shuni tasdiqlaydiki, tasniflangan kreditlar tarkibini yaxshilash orqali zaxira darajasini pasaytirish real imkoniyatga ega: xususan, «Sanoatqurilishbank» AJ misolida tasniflangan kreditlar tarkibini takomillashtirish natijasida zaxira darajasi 2023-yilda 2022-yilga nisbatan 0,4 foizli punktga pasaytirilgan, kredit riskini boshqarishning innovatsion usullarini joriy etish hisobiga esa kreditlar bo'yicha yo'qotishlarni qoplashga mo'ljallangan zaxiralarning kredit portfeliga nisbati 21,2 foizli punktga qisqartirilgan [4]. Shu bilan bir vaqtda, kredit riskini boshqarish va mijozlarning kredit to'lovga layoqatlilikini baholash sifatini oshirish natijasida yalpi kredit portfelining rentabellik darajasi 1,5 foizli punktga oshirilgan [4]. Ushbu real amaliy natijalar zaxira ajratmalari tizimini takomillashtirish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham bank moliyaviy ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilash salohiyatiga ega ekanligini yaqqol tasdiqlaydi hamda resurslar bilan ta'minlashning barqaror manbalar ulushini oshirish orqali yanada mustahkamlanishi mumkin [4].

Bundan tashqari, milliy tasniflash tizimini IFRS 9 talablariga bosqichma-bosqich yaqinlashtirish, xususan zaxira hisob-kitoblarida makroiqtisodiy stsenariy tahlilini (masalan, YaIM o'sish sur'ati va inflyatsiya bo'yicha bazaviy, optimistik va pessimistik stsenariylarni) qo'llashni boshlash tavsiya etiladi. Bunday yondashuv banklarga nafaqat joriy, balki kelgusi davrlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kredit yo'qotishlarini oldindan zaxiralash imkonini beradi, bu esa moliyaviy inqirozlar davrida bank tizimining zarbaga chidamliligini sezilarli darajada oshiradi.

Alohida ta'kidlash lozimki, zaxira ajratmalari tizimi bank kapitalining yetarliligi (Capital Adequacy Ratio) bilan uzviy bog'liq: ortiqcha shakllantirilgan zaxiralar bankning sof foydasini, demak, kapitalni ichki manbalar hisobidan mustahkamlash imkoniyatini kamaytirsas, yetarli shakllantirilmagan zaxiralar esa kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni qoplashda kapitalga qo'shimcha yuk tushiradi. Shu sababli, zaxira siyosatini kapitalni rejalashtirish strategiyasidan alohida holda emas, balki u bilan uzviy bog'liq holda, yagona prudensial boshqaruv tizimi doirasida shakllantirish zarur.

Zaxira tizimini takomillashtirish bilan bir qatorda, garov ta'minoti sifatini oshirishga qaratilgan huquqiy-me'yoriy baza ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4862-son qaroriga ko'ra, kichik tadbirkorlik sub'ektlariga 225 million so'mgacha miqdorda ajratiladigan mikrokreditlar uchun uchinchi shaxs kafilligi, sug'urta polislari, kredit hisobiga sotib olinayotgan mol-mulklar garovi hamda Tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat jamg'armasining kafilligi kabi ta'minot turlarini qo'llash mumkinligi belgilangan [5]. Bunday moslashuvchan garov talablari, bir tomondan, kichik tadbirkorlikning kreditlarga bo'lgan real ehtiyojini qondirishga xizmat qilsa,

ikkinchi tomondan, ta'minot sifatini nazorat qilish bo'yicha bankdan qo'shimcha ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Alohida ta'kidlash joizki, milliy qonunchilikda ba'zi normalar o'rtasida uslubiy nomutanosiblik ham mavjud: «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi qonunning 61-moddasiga ko'ra, Markaziy bank iste'mol kreditlari va mikroqarzlar bo'yicha foiz stavkalarining eng yuqori qiymatlarini belgilashga haqli, biroq «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunning 8-moddasiga muvofiq banklar moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq qarorlar qabul qilishda mustaqil hisoblanadi [5]. Ushbu ikki norma o'rtasidagi uslubiy nomutanosiblikni bartaraf etish, bizningcha, kredit narxlash siyosatini yuritishda huquqiy aniqlikni ta'minlash va shu orqali kredit risklarini narxlash orqali boshqarish imkoniyatlarini kengaytirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro amaliyotda, jumladan Ispaniya bank tizimida qo'llanilgan dinamik (kontrsiklik) zaxiralashtirish modeli alohida e'tiborga loyiq bo'lib, u iqtisodiy o'sish davrida, hali kredit sifati yomonlashmagan bosqichda ham, kelgusi tsiklik pasayishlarni hisobga olgan holda qo'shimcha zaxiralar shakllantirishni nazarda tutadi. Bunday yondashuvning milliy amaliyotga moslashtirilgan shaklini bosqichma-bosqich joriy etish, iqtisodiy o'sish davrida shakllantirilgan qo'shimcha zaxiralar hisobiga inqiroz davrida zaxira ajratmalarining keskin oshishi, demak sof foydaning keskin pasayishi ehtimolini yumshatishi mumkin.

Yuqoridagilarni umumlashtirgan holda xulosa qilish mumkinki, tasniflash va zaxira ajratmalari tizimini takomillashtirish ikki yo'nalishda — birinchidan, mavjud besh toifali tizim doirasida chegaraviy ko'rsatkichlar va balansdan chiqarish tartibini aniqlashtirish, ikkinchidan, uzoq muddatli istiqbolda IFRS 9 talablariga asoslangan kutilayotgan yo'qotishlar modeliga bosqichma-bosqich o'tish orqali amalga oshirilishi lozim.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida yo'riqnoma, 2015-yil 14-iyul, 2696-son.

2. IFRS 9 Financial Instruments. – London: IFRS Foundation, 2014.

3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Tijorat banklarining likvidligini boshqarishga qo'yiladigan talablar to'g'risida nizom, 2015-yil 13-avgust, 2709-son.

4. Saidov H.R. Tijorat banklarida muammoli kreditlarni boshqarish amaliyotini takomillashtirish: iqt. fan. falsafa d-ri (PhD) diss. – Toshkent: TDIU, 2024.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4862-son «Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori; O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki to'g'risida»gi va «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunlari.